

9. Културна дифузија

Овим термином се означава процес преношења културних елемената и творевина из једне културе у другу. То могу бити сви елементи и феномени материјалне, социјалне и духовне културе. Дифузија може бити хоризонтална и вертикална: кад се срећу две равноправне културе и кад постоји однос надређености и подређености.

Културној дифузији или размени претходи културни контакт којим две или више култура долазе у непосредну везу. Он може бити мирољубив или непријатељски. Етапе културног контакта су: сусрет или сукоб, отварање или отпор, интеграција или сегрегација и асимилација или маргинализација.

Најчешћи и најраспрострањенији историјски облик контакта је економска размена и ратно освајање. Међутим, у новије доба постоје и посебни облици, као што су туризам, научна, уметничка и спортска окупљања људи из различитих средина или било који други вид привременог, краћег или дужег, повремено и трајног мењања животне средине.

У првом случају, културе се узајамно односе као друштвено равноправне и размењују културна добра усвајајући узајамна достигнућа. У другом, једна култура запоседа и осваја другу са циљем експлоатације њених, пре свега, материјалних ресурса – људства и природних богатстава. То је најчешће култура која располаже већом физичком силом, у коју спада војни апарат, његова техничка опремљеност и организација и бројније људство. Важан покретач је и колективно психолошко настројење и стање духа у народу. Такође, током историје су то углавном биле слабије економски развијене и територијално распрострањене културе или оне које су запале у кризу – у оба случаја је у питању недостатак или несигурност извора опстанка уз вишак становништва. Покорена култура је најчешће супериорна, кад су у питању предуслови за живот, пре свега, природни, а неретко и културно, као што је био случај са бројним културама Старог и Новог света (пример Енглеске и Индије или Египта, иберијских и претколумбовских култура). Зато је културна развијеност релативан појам кад је у питању освајање и покорвање.

У свакој епохи се срећу оба обрасца културног контакта: мирољубив и насилан. Ова константа се уочава од времена ране људске историје, преисторије. Један народ или његов део ступа у економску размену добара и људи са другим или, пак, покорва други и заузима његову територију, у потрази за квалитетнијим и бројнијим изворима материјалног опстанка. Рана грчка путовања, описана у митовима, говоре о освајању далеких земаља са истим циљем. Током каснијег развоја контакти већ попримају институционално организовани облик и нису само лични авантуристички

подухват појединаца и мањих група. Грчка трговина и колонизација на Средоземљу, са једне стране, или ратови, одбрамбени и освајачки, са друге, пружају доста података о обема врстама контакта. Римска путовања имају наглашен освајачки карактер, а она у средњовековној Европи – пљачкашки. Нови век је доба кад су путовања и открића нових земаља, култура и народа добила највећи замах. Тај вид културног контакта, у виду доминације, временом доводи до јачања освајачке културе а слабљења покорене или, како се то у етнологији назива – културним напретком и регресијом или назадовањем. Њен крајњи резултат је да освајачка култура постаје политички, војно, привредно моћнија и просторно већа, посматрано према физичким или друштвеним параметрима.

Након првог контакта две културе се могу узајамно отворити или затворити у сопствену. Као резултат ових процеса наступа утапање једне од њих у другу, праћено губљењем културног идентитета, или очување идентитета, праћено спољним обезвређивањем на лествици друштвеног угледа. Чешћи је случај да, као резултат културног сусрета или сукоба, дође до размене културних достигнућа: знања, веровања, особина менталитета, материјалних, социјалних, сазнајних и других елемената и творевина. Након тога се културе преображавају тако што мењају своје првобитно изворно облике или, у екстремном случају, утапају једна у другу. Зато се појам културне дифузије не може добро разумети ако се не разматра у вези са сродним појмовима акултурације и асимилације.

У етнологији се под акултурацијом подразумева ширење, прихватање и преузимање културних образаца друге културе као резултат њиховог контакта и размене културних елемената. Она може завршити у асимилацији или плурализму. У првом случају, једна култура губи своја посебна обележја, на којима гради идентитет и нестаје у другој, тако што се потпуно идентификује са њом. У другом, посебне културе у оквиру доминантне и шире задржавају сопствене обрасце и на тој равнотежи се врши интеграција.

На основу ових претпоставки у етнологији-антропологији се крајем 19. века појавило учење које је прерасло у школу и правац. Његови класични представници су британски антрополози Графтон Елиот Смит и Виљем Џ. Пери и немачки етнологи Лео Фробенијус и Фриц Гребнер. Касније се учење развило и допринос су му дали и други етнологи и антрополози: Рацел, Шмит, Риверс, Боас, Кребер. Основне поставке су: да су сва културна достигнућа настала у једном или неколико центара, одакле су се путем контакта и размене ширила свуда по свету. Британски антрополози заступали су мишљење да је порекло основних елемената савремене цивилизације у Египту и то учење је познато као *Панмисирска теорија*. Немачки заступају нешто сложеније учење да су настали и ширили се чврсто повезани склопови

културних елемената, а не појединачна достигнућа. То учење је познато као *Теорија културних кругова*.

Ова учења су временом претрпела критику и одбачена, али је основна идеја задржана и даље развијана, онолико колико су је потврђивале историјске чињенице. Миграције и комуникација међу узајамно одвојеним људским скупинама и њихови основни узроци – економски, представљају врло стар феномен, који постоји откад и људска врста. Са друге стране, човек није само преносилац културних творевина, већ и њихов стваралац и преображавалац, што подразумева и активну улогу у њиховом настанку, а не само пасивну, у преузимању и преношењу. Због тога је класична дифузионистичка теорија напуштена, али су се одржали неки од њених ставова као важан допринос објашњењу и реконструкцији културних токова кроз историју од најранијих времена од данас.

Литература:

1. Birket-Smith, Kaj, 1960. *Putovi kulture*, Zagreb: Matica hrvatska, odabrana poglavlja
2. Fabijeti, Ugo; Maligeti, Roberto; Matera, Vinčenco, 2002. *Uvod u antropologiju: od lokalnog do globalnog*. Prevela s italijanskog Mirela Radosavljević, Beograd: Clio, odabrani tekstovi

10. Однос културе и цивилизације

У бројним областима сазнања, посебно културно-историјским наукама, а и у свакодневном језику, често се поистовећују два сродна појма, култура и цивилизација. Међутим, у питању су феномени врло различитог садржаја, простора и времена настанка, због чега се и ови појмови морају разликовати. Између културе и цивилизације постоје тесне везе, али оне не настају у исто време, на истом простору нити обухватају исти круг појава. Основна разлика лежи у квалитету садржаја, што онда одређује и квантитативни аспект или обим, старост и место, положај у простору.

Под културом се подразумева свеукупност творевина, везаних за људско постојање, по чему се свет културе, као типично људски, разликује од света природе. Човек престаје да буде биолошко биће када „искорачи“ из света природе и почне да ствара, тако што преображава свет природе. Зато је култура стара колико и човек, с тим што му је у природном стању усађена као могућност, коју тек треба да развије, а преласком у активно стање она постаје и конкретизована или манифестована. Због тога културу поседују све људске организоване скупине, јер човек и људска заједница не могу постојати ван света културе.

Цивилизација настаје много касније, на одређеном ступњу културног развоја, који има неколико препознатљивих особина.

Најпре, то је одвајање од света непосредног природног окружења и настанак градских насеља. Најраније цивилизације одликује регулисање природних процеса, пре свега речних токова, и овладавање морима, за шта су претпоставке биле развијена технологија и друштвена организација.

Са настанком градова непосредно је повезан урбанизам, планирање просторне организације, најчешће ортогонално, решеткаст тип насеља. Његово најважније обележје је концентрација административних објеката у градском средишту, где су смештени владарска палата, административне просторије, централни магацин робних резерви и светилиште. Друго урбанистичко и архитектонско обележје раних градова-цивилизација је подизање високих бедема са једном или више капија, окренутих ка главним странама света, и кулама осматрачницама.

То условљава и развијенију поделу друштвених улога у којој се појављује аутократска власт, концентрација моћи у рукама владара, и изразита хијерархијска подела послова и задатака. Појављују се бирократски апарат службеника и војни апарат, који су потчињени врховном поглавару. Већу власт од владара или равноправну њему имају само верски службеници, чувари култа.

Следеће обележје цивилизације је појава писма помоћу кога управни апарат обавља своју комуникацију. Овако организован апарат изискује и

развијени правни систем па се појављују први писани законици.

У економској сфери главно обележје цивилизације је робно-новчано привређивање, појава тржишта и пољопривредних вишкова. Природна подела рада, по полу и старости, не нестаје али престаје да буде доминантан облик и уступа место класној подели, чији је најважнији показатељ појава ропства. Настаје ковани новац, као конвенционална валута, која се користи на ширем простору. Претпоставка тога је и даљи развој технологије, посебно обраде метала.

У духовној сфери, настају први облици рационално организоване науке, претежно практичног карактера, и апстрактни видови мишљења, попут филозофије, а уметност почиње да следи прописане каноне и није више спонтана као што је то била у предцивилизацијском добу.

Типичан пример првих цивилизација су културе Древног Истока, које су се појавиле 4000-3.500. година пре наше ере. Најстарија је кинеска; затим следе цивилизације Међуречја или Месопотамије: Елам, Сумер, Акад, доцније Асирија и Вавилон; индијска и египатска. Тек касније су то критско-микенска, феничанска, етрурска, грчка, персијска, римска, претколумбовске и неке локалне афричке цивилизације. Настају у долинама великих река: Хоангхоа и Јанкцејанга, Еуфрата и Тигра, Инда и Ганга и Нила; а доцније на Средоземљу и континенту Европе, Евроазије, Средње Америке и Африке. Дакле, настанак првих цивилизација су условиле и природне околности, географско окружење, али и друштвени процеси, пре свега, распад првобитне заједнице, органског типа друштва, заснованог на емоцијама и солидарности у заједничкој борби против природне стихије, који уступа место планској организацији друштвене делатности.

Овакве одлике јасно просторно и временски лоцирају културу и цивилизацију. Прву чине „неписмена“ друштва, смештена у повољном природном амбијенту и праисторији. Другу, „писмена“, стационарирана у пределу који је настао мењањем природног амбијента: крчењем шума и земљишта или исушивањем мочвара и регулисањем водотокова, на пример. Она се смештају у историјски период. Културом и цивилизацијом се баве различите науке: у првом случају, етнологија и антропологија, у другом историја, док археологија проучава оба вида друштвеног постојања човека.

Зато су основне разлике између појмова и феномена културе и цивилизације у томе што је рана култура смештена у сеоски амбијент и мање насеље, у непосредном природном окружењу. Постоје одређене управне функције али не и социјална дистанца њихових носилаца у односу на остале чланове. Односи су регулисани обичајним правом. Подела рада је природна, по полу и узрасту. Производња је аутаркична или самодовољна, првенствено за сопствене и потребе домаћинства. Размена је натурална, не постоји новац као конвенционално средство плаћања, већ се уместо њега користе друга

добра или предмети: каменчићи, зрна семења, шкољке и тсл. Не постоје пољопривредни вишкови ни залихе, а уколико се стварају, ограничени су и нередовни и нису намењени купопродаји на тржишту. Традиција се преноси усменим предањем и непосредном животном праксом. Писмо не постоји већ само систем знакова. Комуникација је непосредна, вербална и невербална. Верује се у духове предака. Мит је главни облик духовног стваралаштва и означава везу са Космосом. Рана наука има наглашен практични карактер и повезана је са магијом.

Литература:

Дјурант, Вил, 2004. *Историја цивилизације*, Београд: Војноиздавачки завод-Народна књига, том: 1-3, одабрана поглавља

11. Однос традиционалне и савремене културе

Појам и феномен традиције, као и културе, је тешко једнозначно и прецизно одредити. Он се најбоље и најлакше може дефинисати по унутрашњем смислу, појавним манифестацијама и значењу речи.

У првом случају, традицију чине духовни архетипови, матрице и обрасци мишљења и осећања, доживљаја света, једне људске скупине на одређеном простору, који се преносе кроз време, са једне генерације на другу. У другом, то су сви облици материјалне, социјалне и духовне културе који се испољавају у животу те заједнице и имају свој континуитет у времену. Најзад, по трећој дефиницији, изворно значење речи *traditio* би било усмено предавање и ширење с колена на колена свих културних садржаја или културно наслеђе. Дакле, традицију, пре свега, одликује трајање и преношење у времену и простору.

Са традицијом је повезан појам и феномен савремености, у садржинском и формалном смислу. Најпре, традиција има своју димензију постојања у садашњости, премда је њен највећи део, под којим се подразумева порекло и развој, смештен у прошлост. Она пребива у садашњости док је још жива, чак и кад њене појаве више не остварују своје првобитне функције. Међутим, савременост је мање стабилна и трајна јер брзо прераста у прошлост. У најстабилнијем значењу би се савременост могла временски омеђити животом једне генерације, једног људског века, тако што су културни садржаји савремени докле год живе у сећању људи и нису постали предмет преношења кроз време – што је, опет, условно јер су друштвене промене све брже. Због тога је савременост важна за традицију и у формалном смислу јер је мерило њеног одржавања у животу и промена које трпи током времена.

Посебан вид постојања и одржавања традиције је прежитак или сирвивал – када појава и даље постоји у времену премда је изгубила своју првобитну функцију. Примери су фијакер или народна ношња, који се сада користе више као покретни сувенир и туристичка атракција, а не са својом првобитном сврхом. Прежици постоје и у другим видовима културе, а не само у материјалној: на пример, то су сви обичаји уграђени у различите ритуалне церемоније, који се одржавају по инерцији; или различита веровања и празноверице, који се жилаво одржавају и у савременом добу, упркос чињеници да је ишчезао духовни оквир у ком су настала и имала своју изворну функцију.

Због свега напред изнетог један од најважнијих проблема у етнологији и антропологији је управо однос традиције и савремености који се истражује приликом анализе било које културне појаве јер се једино тако може доћи до сазнања њеног порекла, развоја и функције.

Литература:

Rihtman-Auguštin, 1984. *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb: Školska knjiga, odabrana poglavlja